

Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ

**ΤΑ ΑΠΟΣΤΡΑΓΓΙΤΙΚΑ ΕΡΓΑ
ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΜΠΟΥ**

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ Β' ΤΟΜΟ ΤΩΝ
ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Δ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
(Ηράκλειο, 29 Αυγούστου – 3 Σεπτεμβρίου 1976)

ΑΘΗΝΑ
1981

ΤΑ ΑΠΟΣΤΡΑΓΓΙΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΩΤΙΚΟΥ ΚΑΜΠΟΥ

Τὸ Λασιθί, τὸ ὄροπέδιο - πόλγη τῆς Δίκτης¹, ἔχει σχῆμα στενόμακρο ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση σὲ μῆκος 10 περίπου χιλιόμετρα καὶ πλάτος ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο 5 — 6 χλμ. Περιβάλλεται ἀπὸ ψηλὰ βουνὰ σὲ ὅλη τὴν τὴν περίμετρό του καὶ τὰ νερά τῆς βροχῆς τῆς ὑδροκριτικῆς λεκάνης τῶν γύρω βουνῶν δὲν ἔχουν καμμιὰ ἐπιφανειακὴ διέξοδο καὶ χάνονται μέσα σὲ διάφορες καταβόθρες, ποὺ βρίσκονται στὸ χαμηλότερο μέρος τοῦ κάμπου, στὴ δυτικὴ καὶ βορειοδυτικὴ ἄκρη.

Τὸ ὄροπέδιο εἶναι σχεδὸν τελείως ἐπίπεδο, μὲ ἐλάχιστη κλίση πρὸς τὴ δύση. Ἡ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ τοῦ κάμπου εἶναι ἰσοῦσεῖς. Τὰ χωριά Τζερμιάδω καὶ Μαρμακέτω τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ τὰ χωριά Ψυχρὸ καὶ Ἅγιος Γεώργιος τῆς νότιας πλευρᾶς βρίσκονται στὸ ἴδιο ὑψόμετρο τῶν 840 μ. Ἀντίθετα ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, κοντὰ στὸ Χαβγά, εἶναι 870μ. καὶ ἡ δυτικὴ ἄκρη, στὸ Χῶνο, ὅπου βρίσκεται ἡ κυριότερη καταβόθρα, εἶναι 815 μ. Συνεπῶς ἡ κλίση τοῦ κάμπου ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση εἶναι μόλις 5,5 % καὶ ἡ ροὴ τοῦ νεροῦ βραδύτατη. Ἡ ὑδροκριτικὴ λεκάνη εἶναι πολὺ μεγάλη, γιατί ὁ κάμπος δέχεται ὄχι μόνο τὰ νερά τῶν γύρω βουνῶν ἀλλὰ καὶ τὰ νερά τοῦ ἄλλου ὄροπεδίου, τοῦ Κ α θ ρ ο ὦ, καὶ ὅλης τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς Δίκτης. Καὶ ἐπειδὴ οἱ βροχοπτώσεις εἶναι κάποτε πολλὲς ποὺ φθάνουν σὲ μεγάλο ὕψος, τότε οἱ καταβόθρες δὲν προφθάνουν νὰ ἀπορροφήσουν ὅλη τὴν ποσότητά τοῦ νεροῦ, καὶ ἔτσι σκεπάζεται γιὰ πολλὰς μέρες μεγάλο μέρος τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ κάμπου. Ἀναφέρει ἡ παράδοση, ὅτι σὲ παλαιότερες ἐποχὲς τὰ νερά πλημμύριζαν καὶ ἔφθαναν μέχρι τοὺς πρόποδες τῆς Κ ε φ ἄ λ α ς. Στένει χῶνο, ὅπως λένε οἱ κάτοικοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέφεται ἡ σπορὰ σ' ὅλο τὸ χῶρο ποὺ σκεπάζεται ἀπὸ τὰ νερά.

Τὸ Λασιθί κατοικήθηκε ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ περίοδο, ὅπως ἀπέδειξαν οἱ ἀνασκαφές τοῦ Ὀγκάρθ στὸ Δ ι κ τ α ῖ ο Ἀ ν τ ρ ο², τοῦ Ντώκινς στὴν

1. Βλ. Π. ΨΑΡΙΑΝΟΥ, Καρστικὰ φαινόμενα τῆς Ἑλλάδος, II, Ἡ Πόλγη τοῦ Λασιθίου, στὸ περιοδικὸ «Γεωλογικὰ Χρονικά» τόμ. 12, Ἀθῆναι 1961.

2. D. C. HOGARTH, The Dictaeon Cave, BSA, VI, 1900, p. 94.

Εἰκόνα 1

Πανοραματικὴ ἄποψη τοῦ ὀροπέδιου Λασιθίου, γυνομένη τὸ 1615 ἀπὸ τὸ Franc. Basilicata. (Βλ. Στέργ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. V, πίν. 53).

Πλάτη³ καὶ τελευταῖα τοῦ Πεντλέμπουρου στὸ Σπήλαιο τῆς Τραπεζας, στὸ Καρφί, στὴν Παπούρα κ.τ.λ.⁴ καὶ ὅπως πιστοποιοῦν τὰ μινωικὰ ὄστρακα ποὺ βρίσκονται γύρω στὸν κάμπο, στοὺς πρόποδες τῶν βουνῶν. Συνέπῳς ὁ κάμπος καλλιεργεῖται χιλιάδες χρόνια. Οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι κάτοικοι ἀντιμετώπιζαν μοιραῖα τὶς καταστροφές τῆς πλημμύρας, ἀν καλλιεργοῦσαν καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κάμπου, ποὺ σκεπάζεται ἀπὸ τὰ νερά τῆς πλημμύρας.

Σήμερα τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ κάμπου, ὅταν σταίνει χῶνο, ὅπως λένε οἱ χωρικοί, ὑπάρχει ἓνα τεχνικὸ ἔργο γιὰ τὴν ταχύτερη ἀποστράγγισή του. Τὸ ἔργο αὐτὸ λειτουργεῖ ἀκόμη καὶ ἐκτελεῖ καὶ τῶρα ἀριετὰ καλὰ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ του. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 20 εὐθύγραμμες τάφρους, ποὺ ἔχουν πλάτος 1,50 - 2 μ. καὶ βάθος 1 - 1,50 μ., με κατεύθυνση ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση, ὅπως εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ ροὴ τοῦ νεροῦ καὶ ἀπὸ 12 ἐπίσης εὐθύγραμμες τάφρους ἰδιῶν διαστάσεων με κατεύθυνση ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο. Τὶς τάφρους αὐτὲς τίς λένε οἱ Λασιθιώτες λίνιες ἢ λίμες⁵ "Ἐτσι διασταυρῶνονται καὶ σχηματίζουν 181 ὀρθογώνια τετράγωνα⁶.

Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: ποιοὶ ἔκαμαν αὐτό, τὸ σπουδαῖο γιὰ τὸ λασιθιώτικο κάμπο, ἔργο; Ὁ Νικ. Πλάτων ἐξέφρασε τὴ γνώμη πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι μινωικὸ. Καὶ ὁ Πεντλέμπουρου ἀναφέρει στὸ βιβλίον του πὼς εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔγιναν οἱ σημερινὲς λίνιες πάνω στὰ ρωμαϊκὰ ἔργα ἀποστράγγισης⁷.

Οἱ Μινωῖτες ποὺ εἶχαν σχέσεις μετὰ τὴ φαραωνικὴ Αἴγυπτο καὶ τὴ Μεσοποταμία, ὅπου χρησιμοποιοῦσαν παρόμοια ἔργα γιὰ τὴν ἄρδευση, ἴσως νὰ ἦταν σὲ θέση νὰ κάνουν τέτοια ἔργα ἀποστράγγισης. Οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν μεγαλύτερες ἱκανότητες γιὰ παρόμοια ἔργα, ἀφοῦ εἶχαν ἐπιχειρήσει νὰ ἀποξηράνουν τὰ ἔλη τοῦ Ἀγκρο Ποντίνο στὶς ἐκβολές τοῦ Τίβερη, ποὺ τὰ ἀποξήρανε τὸ ἰταλικὸ κράτος τὰ τελευταῖα προπολεμικὰ χρόνια⁸.

3. R. M. DAWKINS, Excavations of Plati in Lasithi, BSA, XX, p. 1.

4. J. D. S. PENDLEBURY, The Excavations at Karphi, BSA, XXXVIII, 1937 - 38, London 1940.

5. Βλ. ΣΤΕΡΓ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας, τόμ. III, σ. 58.

6. "Ὅταν ἐτοιμάστηκε γιὰ τὴν καλλιέργεια ἡ πεδιάδα μοιράστηκε σὲ 342 βουδέες, καὶ δόθηκε με ἐνοίκιο σὲ πολῖτες τοῦ Χάντακα. (Βλ. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Μνημεῖα κ. τ. λ., τ. III, σ. 58 - 59.

7. «... In spite of the fact that the level of the plain, thanks to the soil carried down from the surrounding hills, has risen many feet since Roman days, it is most probable that these λίνιες mark the site of Roman drainage works». (J. D. C. PENDLEBURY, The Archaeology of Crete, New York 1963, p. 367).

8. «... L' Agro Pontino, ... ricco d' acque... e di scola oltre modo difficile, onde i ripetuti tentativi di bonifica, riusciti soltanto nei tempi più recenti». (L' Italia Fisica, Milano 1957, p. 231).

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσουμε, ὅτι οἱ Μινώιτες ἢ οἱ Ρωμαῖοι ἔκαμαν ἓνα τέτοιο ἀποστραγγιτικό ἔργο στὸ Λασιθί, στὸ πέρασμα τῶσων αἰώνων, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰώνα μ.Χ., ποὺ τὸ Λασιθί ἐρημώθηκε μὲ ἀπόφαση τῆς Βενετίας⁹ καὶ ἔμεινε ἀκαλλιέργητο καὶ ἔρημο 250 χρόνια, τὰ ἔργα αὐτά, καὶ ἂν ὑπῆρχαν, ἐξαφανίστηκαν μὲ τὶς νέες προσχώσεις, ποὺ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα, ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐπιβάλλεται ὁ καθαρισμός τους μὲ κυβερνητικὲς διαταγές. Συνεπῶς τὰ ἀποστραγγιτικά ἔργα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερης ἐποχῆς.

Ξέρομε, ὅτι μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Κλητῶν τῆς Κρήτης ἀποφασίστηκε τὸ 1293 νὰ ἐρημωθεῖ τὸ Λασιθί¹⁰, γιὰτὶ ἦταν ἡ κύρια ἐστία τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης κατὰ τῆς βενετικῆς κυριαρχίας¹¹. Τὸ 1343 ἡ περιμέτρος τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης ἐπεκτείνεται καὶ καθορίζονται τὰ ὅριά της μὲ πολλὰς λεπτομέρειες ἀπὸ ἐπιτροπὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸ Μᾶρκο Γραδόνικο, τὸν Πέτρο Κουρίνο καὶ τὸν Ἰάκωβο Μουδάτσιο.¹² Κατεδαφίστηκαν ὅλα γενικῶς τὰ κτίσματα, ἀκόμη καὶ οἱ ἐκκλησίαι, κόπηκαν ὅλα τὰ καρποφόρα δέντρα καὶ ἀπαγορεύτηκε ἡ κατοίκηση ἀκόμη καὶ ἡ βοσκή τῶν ζώων σ' ὅλη τὴν περιοχὴ μὲ ποινὴ ἀποκοπῆς τῶν ποδιῶν ὅποιου ἤθελε παραβεῖ τὴ διαταγὴ αὐτή¹³.

Ἡ Ἐπανάσταση τῶν ἀδελφῶν Καλλέργη τοῦ 1364, ποὺ πνίγηκε στὸ αἷμα τῶν ἀρχηγῶν της, ἦταν ὁ τελευταῖος σπασμός τῆς αἰμόφυρτης Κρήτης. Συνεπῶς τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἐρήμωση τοῦ Λασιθιοῦ τηρήθηκε ἀναγκαστικά, γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχαν πιὰ ἐπαναστάτες. Ἔτσι τὸ Λασιθί ἔμεινε ἀκατοίκητο καὶ ἀκαλλιέργητο μέχρι τὸ 1463. Τότε ἀποφασίστηκε νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ πάλι γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση σιτηρῶν¹⁴. Ἀλλὰ καλλιεργήθηκε μόνο τὸ μέρος ἐκεῖ-

9. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν, Κρητικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 1, τῆς Ε.Κ.Ι.Μ., Ἡράκλειον 1957.

10. Βλ. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ἐκδόσεις Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Β', τευχ. Ι, Ἀθῆναι 1936, σελ. 41 - Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, Ἀθῆναι 1939, σ. 108.

11. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν τὸ 1212, ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Λέοντ. Καλλέργη καὶ ἡ συνέχειά της ἀπὸ τοὺς Ψαρομίλιγγους τὸ 1341, ἡ Ἐπανάσταση τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννη, Γεώργιου καὶ Ἀλέξιου Καλλέργη τὸ 1364 καὶ ἄλλες εἶχαν ὀρμητήριό τους τὸ Λασιθί. (Ἐνετοκρατία, σσ. 28, 80, 101, 108).

12. Βλ. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ, ὁ.π., σ. 11.

13. «...in eo loco non audeat aliqua persona aliquo modo habitare, laborare, vel seminare intus planum Lasiti, nec in cacumine montis, quod respicit dictum planum infra vel ultra in partibus interioribus unde aque labuntur in dictum planum sub pena peridenti unum pedem pro quolibet contrafaciente...» (Creta Sacra, II, p. 349).

14. Τὸ 1463 ἐγίνε ἱερὴ συμμαχία μεταξὺ τοῦ πάπα Πίου ΙΙ, τῆς Βενετίας καὶ τοῦ δούκα τῆς Βουργουνδίας Philippe le Bon κατὰ τῶν Τούρκων καὶ θὰ συγκεντρώνον-

νο, πού δὲν τὸ σκέπαζαν τὰ νερά τῆς πλημμύρας. Τὸ βαλτώδικο δυτικὸ τμήμα ἐξακολούθησε νὰ σκεπάζεται τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὰ νερά καὶ νὰ παραμένει ἀκαλλιέργητο.

Ἡ καλλιέργεια δὲν γινόταν, ὡς φαίνεται, μὲ ἐπιμέλεια, γιατί οἱ Βενετοὶ ἄποικοι παραγωγὸι σταριοῦ, πού ζημιώνονταν ἀπὸ τὴν παραγωγή τοῦ Λασιθιοῦ, μποῦκοτάρησαν τὴν καλλιέργεια τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθιοῦ καὶ ζήτησαν ἀπὸ τὴ μητρόπολη νὰ πάψει ἡ καλλιέργεια ¹⁵.

Γι' αὐτὸ ὁ καπιτάνο ντὶ Κάντια Φίλιππο Πασκουαλίγκο ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ του πρὸς τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας τὸ 1594, ὅτι ἡ διαταγὴ τῆς ἐρήμωσης τοῦ Λασιθιοῦ τηρήθηκε μέχρι τὸ 1514. Τότε δόθηκε διαταγὴ ἀπὸ τὴ Βενετία νὰ καλλιεργηθεῖ ὁ κάμπος τοῦ Λασιθιοῦ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Δημοσίου. Καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους καθαρίστηκε ἀπὸ τὴν ἄγρια βλάστηση ἓνα μέρος τοῦ κάμπου, μοιράστηκε σὲ 342 βουδέες, πού κάθε μιὰ ἀποτελούνταν ἀπὸ χωράφια 35 μουζουριῶν, καὶ δόθηκε στὴν καλλιέργεια ¹⁶.

Τὸ 1543 ἡ Βενετία ἐγκατέστησε στὸ Λασιθί τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ ἀπὸ τὴ Μονεμβασία, πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα τους, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψή τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους ¹⁷. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκαν νὰ ξεχερσώσουν ἄλλες 368 βουδέες χωράφια καὶ ἔτσι τὸ σύνολο τῶν καλλιεργουμένων χωραφιῶν ἔφθασε τὶς 710 βουδέες ¹⁸.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Ναυπλιωτῶν καὶ Μονεμβασιωτῶν στὸ Λασιθί, καὶ συγκεκριμένα στίς 18 Αὐγούστου τοῦ 1545, ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν τῆς Τεραφέρμα (Sapientes Consilii Terrefirme) ἀναφέρει, ὅτι στὸ Λασιθί μένει ἀκόμη μεγάλη ἔκταση χωραφιῶν β α λ τ ὠ

ταν στρατεύματα στὴν Κρήτη. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ προμηθευτεῖ σιτηρὰ ἡ Βενετία, ἀποφάσισε νὰ καλλιεργηθεῖ τὸ Λασιθί, γνωστὸς τόπος πλούσιας σιτοπαραγωγῆς. ...hortatur quod per viam afflictationis, aut cultivationis seminari faciamus loca Lasythi, ...ex quibus tanta frumenti quantitas colligetur, quod non solum victui Insulae, verum omnibus aliis nostris necessitatibus affatim satisfiet... (Creta Sacra, II, 392 - Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ.τ.λ., σ. 17).

15. Ut Lassithi seminatio cesset. (Hir. NOIRET, Documents inédits de la domination Vénitienne en Crète, Paris 1892, p. 515 - Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ. τ. λ. σ. 19).

16. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τ. III, σ. 58.

17. Κ. ΣΑΘΑ, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge, Paris 1888, vol. VIII, p. 376 - Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ.τ.λ., σ. 20 ἐξ.

18. Ἡ βουδέα ἦταν μέτρο ἐπιφανείας κατὰ τὴ βενετικὴ περίοδο. Ὁ Πασκουαλίγκο (Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορ. III, 59) ἀναφέρει ὅτι: ogni boina (= βουδέα) in misurade trenta cinque, δηλαδή κάθε βουδέα εἶχε 35 μουζουριῶ χωράφια, ἔκταση πού μπορούσε νὰ καλλιεργήσει σὲ μιὰ γεωργικὴ περίοδο ἓνα ζευγάρι (βοδιῶν). Οἱ Βυζαντινοὶ ἔλεγαν τὴν ἔκταση αὐτὴ ζευγάρι. (Βλ. ΦΑΙΔ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, Ε', σ. 253 - Χριστιανικὴ Κρήτη Α', σσ. 320, 327).

δικων, πού μποροῦν εὐκόλα, μὲ δαπάνη 1500 δουκάτα περίπου,¹⁹ νὰ καλλιεργηθοῦν, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ τὸ ὑπόμνημα τῶν ἐμπειρογνομόνων, πού εἶδαν καὶ μὲ ἐπιμέλεια ἐξέτασαν τὸν τόπο, πού θὰ ἀποδίδει μεγάλο εἰσόδημα, ἴσως τόσο ὅσο δίδει τὸ τμήμα πού καλλιεργεῖται.

...Γι' αὐτό, ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη, πρὸς ὄφελος καὶ χρηματικὴ ἄνεση τοῦ Ταμείου μας ἐκείνου (δηλαδὴ τοῦ Ταμείου τῆς Κρήτης), νὰ φροντίσουμε γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἑνὸς τόσο χρήσιμου ἔργου. Ἀποφασίζεται, ἐν ὀνόματι τοῦ Συμβουλίου τούτου, νὰ δοθεῖ ἐντολὴ στὴ διοίκησίν μας στὸ Χάντακα νὰ διατάξει ἀμέσως, δίχως ἀναβολή, ὥστε ὁ παραπάνω βαλτώδικος τόπος τοῦ Λασιθίου νὰ ἀποδοθεῖ στὴν καλλιέργειαν, μὲ τὸν τρόπο ἐκεῖνο πού θὰ ὑποδείξουν οἱ ἐμπειρογνώμονες πρὸ ἀποτελεσματικὸ καὶ κατάλληλο.....²⁰

Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ μᾶς πληροφορεῖ:

1ο.— "Ὅτι τὸ βαλτώδικο τμήμα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου παρέμενε ἀκόμῃ ἀκαλλιέργητο τὸ 1545. Ἀρα τὰ ἀποστραγγιτικά ἔργα δὲν εἶχαν γίνῃ ἀκόμῃ.

2ο.— "Ὅτι εἶχαν ὀρίστεϊ ἐμπειρογνώμονες, ἄνθρωποι μὲ πείρα σὲ παρόμοια ἔργα, πού εἶχαν μελετήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἀποστράγγισης καὶ ἀσφαλῶς θὰ εἶχαν σχεδιάσει τὸ ἔργο καὶ εἶχαν ὑπολογίσει τὴ δαπάνη σὲ 1500 δουκάτα.

3ο.— "Ὅτι δόθηκε ἐντολὴ στὴν τοπικὴ διοίκησιν τοῦ Χάντακα νὰ φροντίσει γιὰ ὅ,τι χρειάζεται, γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ στὴν καλλιέργειαν τὸ βαλτώδικο τμήμα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου, ἀπ' ὅπου προσδοκοῦσε οἰκονομικὰ ὀφέλη τοῦ Δημόσιου Ταμείου.

Ἀλλὰ ὅπως φαίνεται ἀπὸ μεταγενέστερα ἔγγραφα πού ἔχω ὑπόψει μου, μπορεῖ νὰ συμπεράνῃ κανεὶς, ὅτι δὲν πραγματοποιήθηκαν τὰ ἔργα τῆς ἀποστράγγισης. Στὸν κώδικα 918 τῆς σειρᾶς 7 τῶν Ἱταλικῶν χειρογράφων τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ὑπάρχει μιὰ περιγραφὴ τῆς Κρήτης ἄγνωστου συγγραφέα καὶ ἄγνωστης χρονολογίας, (Ὁ Σπ. Θεοτόκης λέει — Ἑλληνικά Δ', 408 — ὅτι ἀνήκει στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα) ὅπου ἀναφέρονται πολλὰ, ἐνδιαφέροντα τὰ Λασιθί. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἡ ἔκθεσις αὐτὴ ἀναφέρει, ὅτι τὸ Λασιθί ἔχει κακὰς σοδεῖες. Κι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ σὺρκο²¹. Ἀλλὰ ἡ πιὸ σοβαρὴ καὶ συνεχὴς ἀφορμὴ εἶναι ἡ πλημμύρα, γιὰτὶ τὰ νερά τοῦ χειμῶνα δὲν ἔχουν διέξοδο νὰ φύγουν καὶ πλημμυρίζουν τὸν τόπο καὶ μάλιστα στὸ δυτικὸ μέρος, ὅπου ἡ φύση δημιούργησε ἕνα στραγγιστήρι (colador). Τὰ χωράφια σ' αὐτὴ

19. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐργασία θὰ γινότανε ἀπὸ τίς ἀγαρεῖες τῶν βιλάνων, πού, φυσικά, δὲν ἐπιβάραιναν τὸ ταμεῖο τοῦ κράτους.

20. Βλ. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ.τ.λ., σ. 30.

21. Σὺρκος λέγεται καὶ σήμερὰ στὸ Λασιθί ἡ ἀσθένεια τῶν σιτηρῶν ἐρυσίβη. (Βλ. Π. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ, Λεξικὸν Φυτολογικόν, Ἀθῆναι 1914, σ. 314 - Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗ, Ἐνετοκρατία, κ. τ. λ. σ. 165).

τῇ μεριά σπάνια καρποφοροῦν, γιατί δὲν ἔχουν τὶς τάφρους γύρω—γύρω, ὅπως συνηθίζεται στὶς μπάντες μας (bande) καὶ διαρκῶς βρίσκονται μέσα στὸ νερό... Μὰ καὶ τὰ ὑπόλοιπα χωράφια ὑποφέρουν, γιατί οἱ κάτοικοι δὲν φροντίζουν νὰ κάμουν αὐτὲς τὶς τάφρους ποὺ χρειάζονται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο.

Ἀλλὰ ἔχοντας ὑπόψει μου τὴ σημερινὴ κατάσταση ποῦ, ἂν καὶ ὑπάρχουν τὰ ἀποστραγγιτικὰ ἔργα, καὶ μάλιστα καθαρίζονται κάθε χρόνο, ὕστερα ἀπὸ διοικητικὲς διαταγές, ἀπὸ τοὺς ιδιοκτῆτες τῶν παρακειμένων ἀγροκτημάτων ἢ ἀπὸ τὶς κοινότητες, ἐξακολουθεῖ τὸ βαλτώδικο ἐκεῖνο μέρος τοῦ κάμπου νὰ πλημμυρίζει καὶ σήμερα καὶ νὰ καταστρέφει τὴ σπορά. Δὲν ἀποκλείεται συνεπῶς νὰ εἶχαν γίνεи τὰ ἀποστραγγιτικὰ ἔργα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν τῆς Τεραφέρμα καὶ νὰ ἐξακολουθοῦσαν οἱ πλημμύρες, ὅπως καὶ σήμερα, τὶς ὁποῖες ἀναφέρουν οἱ νεώτερες ἐκθέσεις.

Ὁ μηχανικὸς Raffaele Monani ἐπισκέφτηκε τὸ Λασίθι τὸ 1631 καὶ ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ του,²² ὅτι ἡ πλημμύρα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου φέρνει σημαντικὲς καταστροφές στὴ σιτοπαραγωγὴ καὶ ὅτι ἔχουν γίνεи χιλιάδες συζητήσεις, ἔχουν ὑποβληθεῖ χιλιάδες ὑπομνήματα καὶ ἔχουν ἐγκριθεῖ πολλὰ μέσα γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ τὸ κακὸ αὐτό, ἀλλὰ ποτὲ δὲν κατορθώθηκε.

Ὅστερα ἀπὸ τὸ Μονάνι τὸ 1633 ὁ Γενικὸς Προβλεπτὴς Lorenzo Contarini ἔστειλε στὸ Λασίθι τὸν εἰδικὸ μηχανικὸ Nicolò Zen, μὲ ἐντολὴ νὰ μελετήσῃ τὸ «φλέγον» ζήτημα γιὰ τὴν ἀξιοποίηση ὁλόκληρου τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου. Ὁ Τζέν πῆγε στὸ Λασίθι, μελέτησε τὸ λασιθιώτικο πρόβλημα τοῦ χώνου καὶ ὑπόβαλε στὸν Κονταρίνι τὴν ἐκθεσὶ του, ποῦ, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «ἂν δὲν εἶναι ἡ πιὸ πλήρης ἀσφαλῶς εἶναι ἡ πιὸ ἀκριβής». Μαζὶ μὲ τὴν ἐκθεσὶ του ὑπόβαλε καὶ σχεδιάγραμμα, ποῦ δυστυχῶς δὲν τὸ ἔχω ὑπόψει μου²³.

Ἀπὸ τὴν παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Τζέν μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βενετίας νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῆς πλημμύρας τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου, στέλνοντας πολλοὺς εἰδικούς γιὰ νὰ μελετήσουν αὐτὸ καὶ ὅτι ὑπάρχουν πολλὲς ἐκθέσεις πάνω στὸ θέμα αὐτό.

Ὁ Τζέν ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ του, ἀνάμεσα στὸ τόσα ἄλλα ἐνδιαφέροντα, καὶ τοῦτα:

«Ἀπὸ ὅλες τὶς ἐκτάσεις ποὺ κατέχει τὸ Δημόσιο οἱ πιὸ σπουδαῖες εἶναι στὸν κάμπο τοῦ Λασιθιοῦ, στὸ μέρος ποὺ πλησιάζει στὸ Χῶνο. Ἡ ἑκταση αὐτὴ μονάχη τῆς ἀποτελεῖ ἓνα κτῆμα, ποὺ σημειώνεται στὸ σχέδιο μὲ κίτρινο χρῶμα.

22. Βλ. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ.τ.λ., σ. 89 κ.ἑξ.

23. Βλ. Σ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Συμβολή, κ.τ.λ., σ. 93.

Τὸ κτῆμα αὐτὸ περιβάλλεται μὲ τάφρο καὶ στὶς γωνιές του ὑπάρχουν κολόνες τετράγωνες γιὰ νὰ διακρίνονται τὰ ὅρια. Τὰ τμήματα τῆς τάφρου, ποὺ εἶναι μετὰξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης κολόνας ὀνομάζονται μεγάλες λίνιες (linee maggiori). "Ὀλη ἡ ἔκταση ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὴν τάφρο διαιρεῖται σὲ $193\frac{1}{2}$ τετράγωνα, ποὺ ὀνομάζονται βουδέες. Καθένα ἀπὸ τὰ τετράγωνα αὐτὰ εἶναι περίπου 35 μουζουριῶν. Κάθε τετράγωνο περιβάλλεται ἀπὸ τάφρο, ποὺ χρησιμεύει ὄχι μόνον σὰν σύνορο μὰ καὶ γιὰ νὰ στραγγίζουν τὰ νερά. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς γωνιές τοῦ κάθε τετράγωνου εἶναι καρφωμένη μιὰ πέτρα καὶ πάνω σ' αὐτὴ εἶναι σκαλισμένος μὲ σκαρπέλο ὁ ἀριθμὸς τοῦ τετραγώνου. Ἡ ἔγγειος πρόσοδος τοῦ τετραγώνου εἶναι 26 μέχρι 60 μουζούρια στάρι. . . ²⁴. Τὸ πιδ χαμηλὸ τμήμα πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ κάμπου ὑποφέρει ἀπὸ τὰ νερά τῆς πλημμύρας, ποὺ ἀπλώνονται τόσο, ὥστε προχωροῦν στὸν κάμπο δυὸ καὶ περισσότερα μίλια καὶ σκεπάζουν περισσότερες ἀπὸ 30 βουδέες, ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῆς πλημμύρας. . . »

Ἡ ἔκθεση τοῦ Νικολὸ Τζέν φωτίζει πολὺ καλὰ τὸ θέμα τῶν ἀποστραγγιτικῶν ἔργων τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου:

1ο. - Τὸ 1533 τὰ ἀποστραγγιτικά ἔργα στὸ τμήμα τοῦ κάμπου ποὺ ἀνῆκε στὸ βενετικὸ Δημόσιο ὑπῆρχαν. Συνεπῶς εἶχαν γίνει παλαιότερα καὶ μᾶλλον ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ συμβουλίου τῶν Σοφῶν τῆς Τεραφέρμα τὸ 1545, ποὺ ἀναφέρω προηγουμένα.

2ο. - Τὸ δημόσιο αὐτὸ τμήμα τοῦ κάμπου περιέβαλε τάφρος, ποὺ στὶς ἄκρες ὑπῆρχαν κολόνες τετράγωνες, ποὺ καθόριζαν τὰ ὅριά του. Κοντὰ στὸ χωριὸ Λαγοῦ διατηρεῖται ἀκόμη σήμερα τὸ τοπωνύμιον *σ τ ῆ ν Κ ο λ ό ν α*, γιὰτὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει ἡ ἀνατολικότερη ἀπὸ τὶς 12 λίνιες, ποὺ διέσχιζαν τὸ Δημόσιο κτῆμα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, καὶ ἀσφαλῶς ἐκεῖ ἦταν ἡ κολόνα-ὄριο.

3ο. - Ἡ ὀνομασία τῶν τάφρων εἶχε καθιερωθεῖ ἀπὸ τότε καὶ οἱ κάτοικοι τὶς ἔλεγαν μὲ τὸ ἰταλικὸ ὄνομα ποὺ ἔδωσαν οἱ κατασκευαστές των, λίνιες ²⁵, ὅπως λέγονται καὶ σήμερα. Ἀκούονται ἀκόμη τοπωνύμια: Στὴν Πλαθειὰ Λίμη (Λίνια), στὴ Μακρὰ Λίμη, γιὰτὶ ὅλες οἱ λίνιες δὲν εἶναι ἴσες, οὔτε στὸ μῆκος οὔτε στὸ πλάτος, οὔτε τὰ τετράγωνα (οἱ βουδέες) ἔχουν τὴν ἴδια ἔκταση.

4. - Ἀπὸ τὰ παραπάνω διαπιστώνεται, ὅτι τὰ ἀποστραγγιτικά ἔργα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου ἐγιναν χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὴ βενετικὴ Διοίκηση τῆς Κρήτης τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα, βάσει σχεδίων εἰδικῶν ἐμπειρογνομόνων μηχανικῶν, ποὺ εἶχαν πεῖρα ἀπὸ παρόμοια ἀποστραγγιτικά ἔργα στὴν περιοχὴ τῆς Τεραφέρμα τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας.

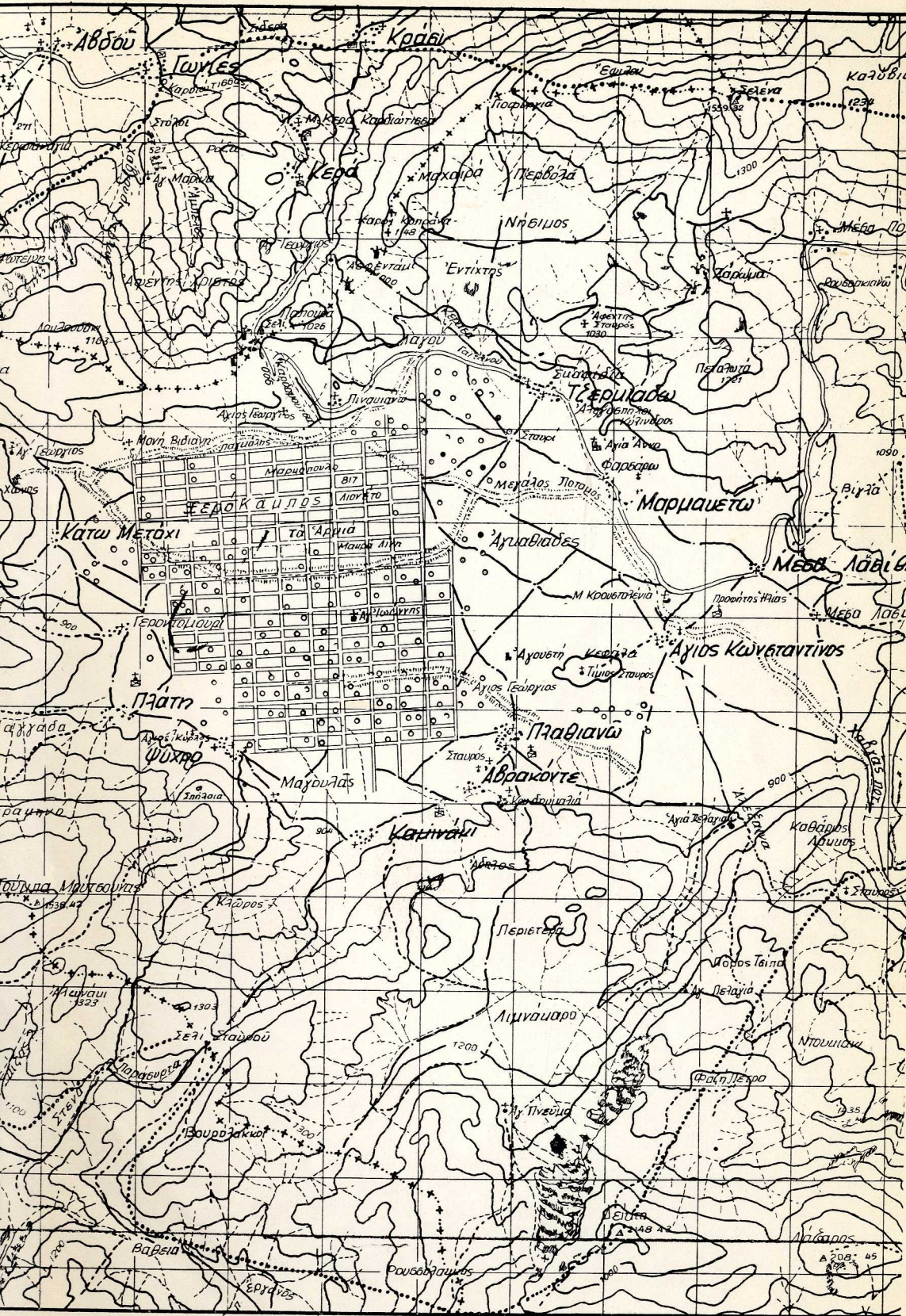
24. Τὸ μουζούρι ἦταν μέτρο σιτηρῶν καὶ ὑπολογιζόταν 16 ὁκ. Ὑποδιαίρεσεις ἦταν τὸ πινάκι 8 ὁκ. καὶ τὸ πρατικὸ 4 ὁκ.

25. Ἡ λατιν. λέξις *linea* στὴ βενετικὴ διάλεκτον *Ligna* = γραμμὴ.

Γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς μελέτης πάνω στὰ ἀποστραγγιτικά ἔργα τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἔρευνα στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη καὶ στὰ ἄλλα Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ὅπου ἀσφαλῶς ὑπάρχουν οἱ ἐκθέσεις τῶν εἰδικῶν ἐμπειρογνομόνων καὶ τὰ σχετικὰ σχεδιαγράμματα τῶν ἔργων, τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Νικολò Τζέν καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἀς τὸ ἐλπίσουμε.

Ἡράκλειον, Αὐγούστος 1976

ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΤΑ ΑΠΟΣΤΡΑΓΓΙΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΒΕΝΕΤΩΝ
ΣΤΟ ΛΑΣΙΘΙΩΤΙΚΟ ΚΑΜΠΟ

